

MULTIENERGETYCZNE PRZEDSIĘBIORSTWO - TEORIA I POLSKIE REALIA

Autor: Dorota Koziół, dyrektor Południowego Oddziału Terenowego URE z siedzibą w Katowicach

(Biuletyn Urzędu Regulacji Energetyki – listopad 2004)

Mając na uwadze fakt, że Polska stała się równoprawnym członkiem Unii Europejskiej i w wyniku tego powraca odwieczny problem relacji państwo - rynek oraz potrzeba sprostania rosnącym wymaganiom konkurencji, spróbujmy odpowiedzieć sobie na kilka pytań. Kto ma szansę na największy sukces rynkowy? Jakie firmy, jak skonfigurowane, o jakiej strukturze własności? Czy podolają temu wyzwaniu m.in. takie firmy, jak tzw. multienergetyczne przedsiębiorstwa?

Podstawowe definicje i pojęcia

Okazuje się, że pojęcia „przedsiębiorstwo multienergetyczne” (przedsiębiorstwo PM) lub „przedsiębiorstwo infrastrukturalne”¹⁾ (przedsiębiorstwo PI) wciąż jeszcze wywołują niezrozumienie i efekt zaskoczenia. Takie reakcje mogą zaskutkować niechęcią do bliższego zapoznania się z szansami, jakie te przedsiębiorstwa mogą stworzyć dla gmin i ich mieszkańców. Wyjaśnić zatem należy, że te trochę skomplikowane brzmiące nazwy oznaczają przedsiębiorstwa branżowe lub wielobranżowe, których cechą charakterystyczną jest specyficzny sposób ich tworzenia, a jednym (ale nie jedynym) z efektów, jaki powinien im towarzyszyć, to wprowadzenie konkurencji na rynku usług infrastrukturalnych²⁾, lub co najmniej usług energetycznych.

W celu przybliżenia istoty używanej terminologii wypada rozwinąć i sprecyzować te pojęcia. Definicje przedsiębiorstw PM/PI, jakie będą używane w referacie³⁾ są następujące:

- **przedsiębiorstwo multienergetyczne** - przedsiębiorstwo energetyczne prowadzące działalność w zakresie wytwarzania, przesyłania, dystrybucji oraz obrotu energią elektryczną, ciepłem i gazem na terenie gminy/miasta (związku gmin/związku miast). Przedsiębiorstwo multienergetyczne nie ma wyłączności na zasilanie odbiorców w ciepło, energię elektryczną i gaz na terenie swojego działania. Wejście przedsiębiorstwa na rynek odbywa się w warunkach konkurencji z branżowymi przedsiębiorstwami energetycznymi;

- **przedsiębiorstwo infrastrukturalne** (multiprzedsiębiorstwo infrastrukturalne) przedsiębiorstwo multienergetyczne obejmujące swoją działalnością dodatkowo: tradycyjne usługi komunalne w gminach (drogi, transport, wodociągi, kanalizacja), problematykę ochrony środowiska i energetyki odnawialnej oraz nowe rynki usług w gminach (dla urzędu gminnego i instytucji, tzn. dla szkół, policji, straży pożarnej, ośrodków zdrowia, oraz dla ludności; usługi informatyczne, mapy GIS, Internet, inteligentny dom itp.).

Tak więc przedsiębiorstwo multienergetyczne zajmuje się jednym elementem infrastruktury ekonomicznej, w szczególności energetyką, natomiast przedsiębiorstwo infrastrukturalne może obejmować pełny zakres infrastruktury ekonomicznej, a nadto niektóre usługi wchodzące w zakres infrastruktury społecznej.

Dotychczas transformacja rynkowa energetyki i jej pożytki dla konsumenta, wymagała przede wszystkim zaangażowania w ten proces instytucji państwa, które poprzez tworzenie

określonych praw i mechanizmów stosuje wobec przedsiębiorstw energetycznych wyspecjalizowaną regulację⁴⁾. Od niedawna na rynku energii postrzeganym jako rynek trzech nośników energii (ciepła, gazu i energii elektrycznej) krystalizują się nowe trendy. Najważniejszy z nich polega na odchodzeniu od podejścia typowo branżowego w kierunku podejścia lokalnego - gminnego.

Obowiązki gminy w zakresie zapewnienia zaopatrzenia w media energetyczne

Każdy konsument energii (odbiorca lub użytkownik) zainteresowany jest zapewnieniem mu usługi energetycznej, którą może być ciepło, światło, napęd różnego typu urządzeń mechanicznych itp. Usługa ta powinna być łatwo dostępna, wygodna w odbiorze, nie stwarzająca zagrożeń dla środowiska, niezawodna, i w miarę możliwości tania⁵⁾. Jej dostępność dla poszczególnych konsumentów - mieszkańców gmin wynika w dużym stopniu z realizacji, określonych w przepisach prawa⁶⁾, obowiązków samorządów lokalnych w zakresie zaopatrzenia mieszkańców w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe. Samorząd lokalny, jako podmiot, który został obciążony tego rodzaju obowiązkami, może je wykonywać w zasadzie w dowolnie przez siebie wybrany sposób. Może on mianowicie zapewniać pokrycie zapotrzebowania swoich mieszkańców korzystając z usług innych podmiotów zawodowo zajmujących się dostarczaniem energii lub może wykorzystywać w tym celu własne przedsiębiorstwa energetyczne. Jest to kwestia wyboru, jakiego musi dokonać samorząd lokalny, ale chodzi na pewno o to, aby wybrać rozwiązanie najbardziej korzystne dla społeczności lokalnej.

Analizując ustawę - Prawo energetyczne⁷⁾ oraz ustawę o zagospodarowaniu przestrzennym⁸⁾ można wyróżnić pewne obszary współpracy dwu najważniejszych kreatorów lokalnego rynku energii, tj. przedsiębiorstw energetycznych i samorządu lokalnego, identyfikowane przede wszystkim poprzez nałożenie na te podmioty obowiązków. Podstawowym z nich jest planowanie obecnego i przyszłego zaopatrzenia w media energetyczne⁹⁾.

Zgodnie z ustawą o zagospodarowaniu przestrzennym na szczeblu gminnym w kompetencjach samorządów lokalnych leży opracowanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Wskazane dokumenty planistyczne mają bezpośredni wpływ na prawidłowe planowanie energetyczne, stanowią bowiem zarówno podstawę do opracowania założeń planu zaopatrzenia w media energetyczne mieszkańców gminy, jak i wpływają na plany przedsiębiorstw energetycznych¹⁰⁾. Obowiązek sporządzania tego rodzaju planów spoczywa na wszystkich przedsiębiorstwach zajmujących się przesyłaniem i dystrybucją energii.

Warto zaznaczyć, że projekty planów dotyczące energii elektrycznej i gazu podlegają uzgodnieniu z Prezesem Urzędu Regulacji Energetyki (zwanym dalej Prezesem URE) w celu zapewnienia zgodności z ustawą i założeniami polityki energetycznej państwa. Wyłączenie z powyższego przepisu ciepła oznacza zwiększenie odpowiedzialności gminy za ten zakres planowania energetycznego.

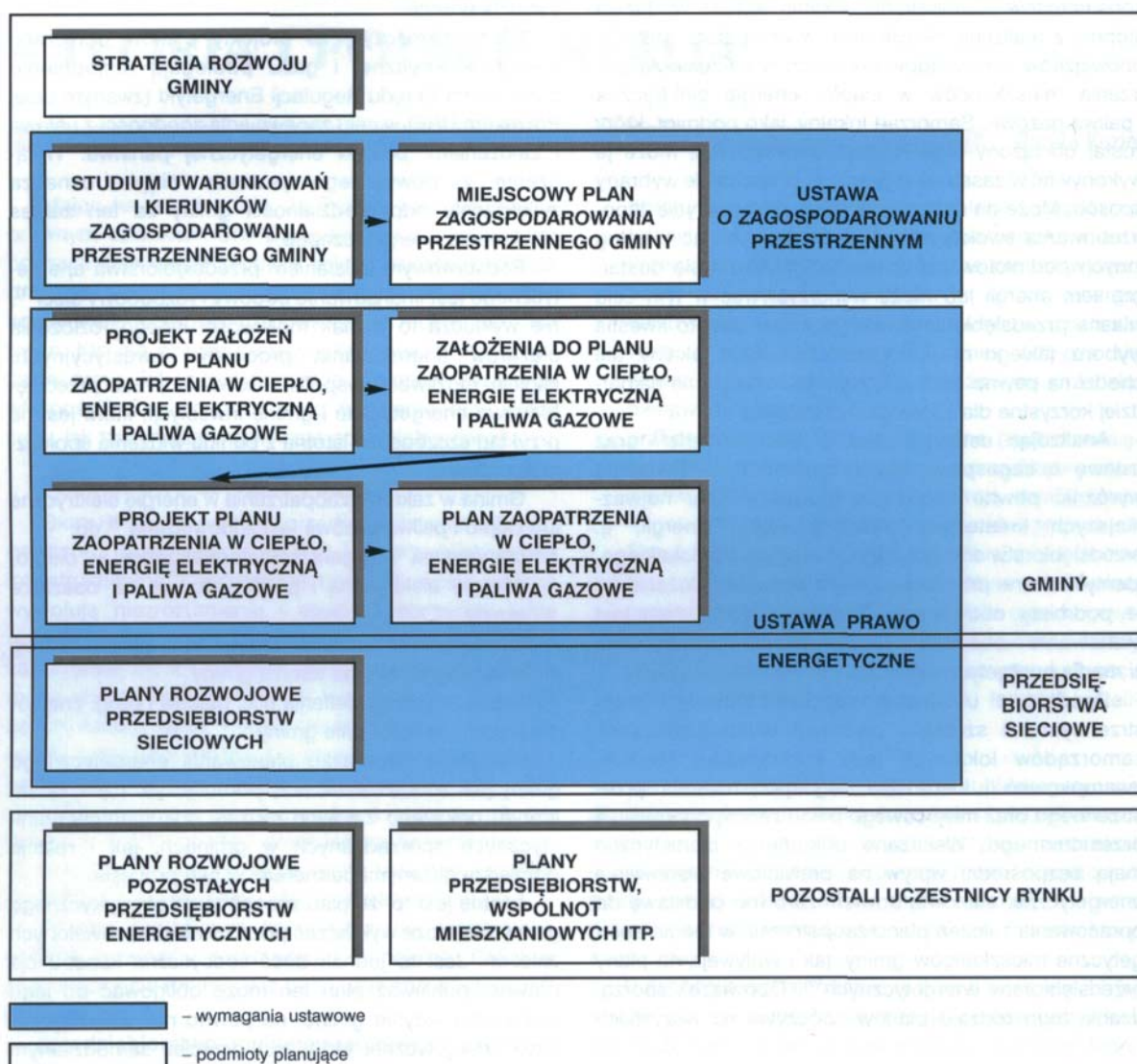
Podstawowym działaniem przedsiębiorstwa energetycznego jest finansowanie budowy i rozbudowy sieci¹¹⁾, nie wyklucza to jednak możliwości innego rozłożenia ciężarów finansowania procesów inwestycyjnych. Istnieje możliwość współfinansowania przez przedsiębiorstwo energetyczne i gminę inwestycji, która jest na przykład szczególnie istotna z punktu widzenia społeczności lokalnej.

Gmina w zakresie zaopatrzenia w energię elektryczną lub ciepło i paliwa gazowe jest zobowiązana¹²⁾ do:

- planowania i organizacji zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe na obszarze gminy,
- planowania oświetlenia miejsc publicznych i dróg znajdujących się na terenie gminy,
- finansowania oświetlenia ulic, placów i dróg, znajdujących się na terenie gminy

Realizacja obowiązku planowania energetycznego gminy jest zobrazowana przy pomocy rys. 1 (str. 6), na którym pokazano zarówno rodzaje dokumentów planistycznych sporządzanych w gminach, jak i relacje pomiędzy głównymi partnerami w tym procesie.

Rysunek 1. Projekt założeń jako podstawa działań w zakresie gospodarki energetycznej w gminie

Źródło: M. Kulesa: Planowanie energetyczne w gminie. Generacja rozproszona (kogeneracja gazowa, źródła odnawialne) oraz przedsiębiorstwa multienergetyczne w strategii gmin. Wybrane przykłady, Energetyka, styczeń 2003.

Istotne jest to, że plan zaopatrzenia energetycznego gminy nie może wykraczać poza ustalenia uchwalonych założeń. Jest to jednak dość specyficzna konstrukcja prawna, ponieważ plan ten może obligować do jego wykonania jedynie gminę, na pewno nie przedsiębiorstwo energetyczne, które jest przecież samodzielnym podmiotem gospodarczym.

Mimo że sporządzanie dokumentów planistycznych jest obowiązkiem ustawowym, to nie został określony termin ich opracowania a jego niewypełnienie nie jest obłożone żadnymi sankcjami dla organów gminy. Trzeba jednak podkreślić, że nie wywiązanie się z tego obowiązku może rodzić negatywne skutki ekonomiczne po stronie gminy¹³⁾.

Natomiast zaniechania gminy w tym zakresie nie powinny powodować negatywnych konsekwencji dla odbiorcy indywidualnego. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na potencjalne korzyści wynikające z posiadania w/w dokumentów zarówno dla gminy, odbiorców energii, jak i przedsiębiorstw energetycznych. I tak:

- gmina uzyskuje możliwość realizowania własnej polityki energetycznej i ekologicznej,
- odbiorcy energii mogą spodziewać się lepszej dostępności usług energetycznych i ich racjonalnej ceny,
- przedsiębiorstwa energetyczne mogą oczekiwać lepszego zdefiniowania lokalnego rynku energii oraz uniknięcia nietrafnych inwestycji.

Najogólniej rzecz ujmując, kompetencje gmin w tym zakresie należy rozumieć jako obowiązek koordynacji działań związanych z planowaniem energetycznym. Gmina stać się powinna głównym inicjatorem tworzenia na swoim terenie infrastruktury energetycznej, a jeżeli jest zainteresowana to również o zasięgu multienergetycznym. Dotychczasowa praktyka wskazuje jednak, że wynikający z omówionych przepisów pewien modelowy system współpracy nie jest zasadniczo wykorzystywany. Brak jest koordynacji gminnych planów zagospodarowania przestrzennego z planami rozwoju infrastruktury technicznej¹⁴⁾.

Mając na uwadze powyższe zagadnienia oraz wykorzystując swoje szeroko rozumiane kompetencje regulacyjne Prezes URE wystosował do wszystkich gmin w Polsce pismo w sprawie zaopatrzenia gmin w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe¹⁵⁾. Niestety próba zainicjowania współpracy z gminami nie przyniosła oczekiwanego zainteresowania i efektów.

Obecnie trwają prace nad rządowym projektem ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym. Ustawa będzie mieć na celu pobudzenie inwestycji sektora publicznego, zwłaszcza infrastrukturalnych, przez stworzenie optymalnych ram prawnych dla przedsięwzięć publicznych z udziałem partnerów prywatnych, a także usunięcie przeszkód, które powodują, że przedsięwzięcia takie są dużym ryzykiem dla obydwu stron. Należy mieć nadzieję, że zostanie uporządkowany również obszar sektora energetycznego.

Przedsiębiorstwo multienergetyczne - rozważania teoretyczne

Przedsiębiorstwo multienergetyczne jest firmą o strukturze spółki prawa handlowego, mogącą prowadzić działalność w zakresie wytwarzania, przesyłania, dystrybucji oraz obrotu energią elektryczną, ciepłem i paliwami gazowymi na terenie gminy (lub związku gmin). Udziałowcem (akcjonariuszem) powinna być przede wszystkim gmina, która uzyskuje udziały (akcje) przez wniesienie aportem potrzebnych w działalności przedsiębiorstwa i posiadanych przez gminę dóbr materialnych i niematerialnych¹⁶⁾. Warto podkreślić, że gmina nie musi ponosić nakładów finansowych. W szczególności, jeżeli gmina jest np. właścicielem przedsiębiorstwa energetyki cieplnej, co oznacza że dysponuje jeśli nie całym, to znaczną częścią rynku ciepła, może wykorzystać to przy tworzeniu przedsiębiorstwa multienergetycznego.

Na prowadzenie działalności gospodarczej w zakresie wytwarzania i dystrybucji ciepła, energii elektrycznej i paliw gazowych oraz obrotu nimi, przedsiębiorstwo multienergetyczne musi uzyskać koncesje udzielane przez Prezesa URE¹⁷⁾.

Przedsiębiorstwo multienergetyczne wchodząc na rynek staje się konkurentem obecnych tam branżowych przedsiębiorstw energetycznych (zakłady dystrybucyjne energii elektrycznej i gazu, przedsiębiorstwa energetyki ciepłej itp.). Czy rzeczywiście zaistnieje w takiej sytuacji konkurencja, może to ocenić Prezes URE i w ślad za tym ułatwić otwieranie rynku na nowe podmioty oraz umożliwić istniejącym swobodne prowadzenie działalności gospodarczej m.in. dzięki odstąpieniu od ustawowego obowiązku zatwierdzania taryf¹⁸⁾. Prezes URE jako regulator jest równocześnie substytutem rynku konkurencyjnego.

Powstanie przedsiębiorstwa nowej generacji, zaspakajającego potrzeby gminy w obszarze ciepła, energii elektrycznej oraz paliw gazowych wymagać również będzie udziału tzw. inwestora strategicznego, tj. przedsiębiorstwa np. energetycznego wnoszącego kapitał lub *know-how*. Przewiduje się następujące warianty¹⁹⁾:

- inwestor strategiczny I - w zakresie zagadnień związanych z dystrybucją, przesyłem i obrotem nośnikami energetycznymi, może to być jedna z firm branżowych działających na terenie gminy,
- inwestor strategiczny II - w zakresie wytwarzania energii elektrycznej i ciepła, ochrony środowiska oraz usług komunalnych, mogą nim być np. elektrownie, elektrociepłownie,
- inwestor strategiczny III - w zakresie nowych technik telekomunikacji i informatyki, może przyczynić się do przekształcenia przedsiębiorstwa multienergetycznego w przedsiębiorstwo infrastrukturalne.

Poza inwestorami określonymi jako strategiczni, okazać się może niezbędny także udział inwestora finansowego, tj. instytucji wnoszącej środki finansowe. Tego rodzaju inwestorem może być bank lub inna instytucja finansowa.

Zaistnienie a następnie rozwój przedsiębiorstwa multienergetycznego wymaga prowadzenia inwestycji zarówno modernizacyjnych dla istniejących systemów wytwarzania lub dystrybucji nośników energetycznych, jak też inwestycji rozwojowych: tworzenie własnych źródeł wytwarzania energii elektrycznej i ciepła przy wykorzystaniu nowoczesnych, przyjaznych środowisku technologii, w tym technologii wykorzystania energii odnawialnej np. biomasy, energii słonecznej, lokalnych źródeł geotermicznych itp.²⁰⁾, oraz nawet niektórych sieci (np. ciepłowniczych). Jak każde przedsiębiorstwo tak i to będzie miało trudności w finansowaniu tych inwestycji jedynie kapitałem własnym. Przewiduje się, że kapitałem własnym finansowane może być od ok. 10 do 30% kosztów inwestycji. Pozostałe finansowanie powinno być zapewnione z różnego rodzaju kredytów. Nie można wykluczyć finansowania typu ESCo lub też pozyskania urządzeń na zasadzie leasingu.²¹⁾

Zakres obowiązków przedsiębiorstwa multienergetycznego może być bardzo rozległy a ich realizacja powinna odbywać się we współdziałaniu z władzami gminy. To współdziałanie winno obejmować bieżące prowadzenie gospodarki energetycznej, eksploatację systemów dystrybucji (lub wytwarzania) stanowiących własność gminy (lub wniesionych przez gminę do przedsiębiorstwa), a także jak wspomniano wyżej planowanie przedsięwzięć modernizacyjnych i rozwojowych, włącznie z ich realizacją.

Powstanie przedsiębiorstw multienergetycznych jest zależne od wielu czynników, z których wymienić należy przede wszystkim wolę polityczną samorządów oraz zainteresowanie obecnie funkcjonujących podmiotów. Można bowiem założyć, że z uwagi na potrzebę utrzymania wpływu na znajdujący się w gminach rynek, możliwość zmniejszenia zatrudnienia we własnych firmach, jak też zachowanie w pewnym stopniu kontroli konkurencyjnej działalności, istniejące firmy energetyczne powinny być zainteresowane udziałem w przedsiębiorstwach multienergetycznych.

Najbardziej istotne jest jednak zdiagnozowanie potrzeb i możliwości rynków lokalnych, szczególnie w konfrontacji z wcześniej omówioną koniecznością poniesienia dużych nakładów inwestycyjnych oraz możliwością obniżenia cen w stosunku do obecnie obowiązujących, co powinno być podstawową przesłanką zaistnienia tego typu przedsiębiorstwa.

Niestety jak wynika z doświadczenia, dopiero w dłuższym okresie czasu poniesione nakłady mogą przynieść spodziewane efekty w postaci spadku cen mediów na danym terenie gminy. Ponieważ na terenie gminy istnieje zwykle szeroka problematyka dotycząca wszystkich jej mieszkańców (problemy zaopatrzenia w wodę, odprowadzania ścieków, usuwania lub utylizacji odpadów, infrastruktura drogowa i komunikacyjna, ochrona środowiska, telekomunikacja, telewizja kablowa, coraz popularniejszy Internet lub nawet lokalna rozgłośnia radiowa), postrzegane do pewnego momentu przedsiębiorstwa jako multienergetyczne, po ewentualnym poszerzeniu zakresu działalności mogą stać się przedsiębiorstwami infrastrukturalnymi (multimedialnymi).

Przedsiębiorstwo infrastrukturalne - stanowiące kolejny etap rozwoju przedsiębiorstwa multienergetycznego jest oczywiście również firmą o strukturze spółki prawa handlowego, mogącą prowadzić działalność w pełnym (lub ograniczonym) zakresie zagadnień o charakterze infrastrukturalnym w gminie (lub w związku gmin) oraz musi spełniać co najmniej dwa podstawowe warunki:

- zabezpieczać potrzeby mieszkańców gminy (lub związku gmin) w sposób przez nich akceptowalny,
- przynosić określone korzyści podmiotom tworzącym to przedsiębiorstwo.

Działalność przedsiębiorstwa infrastrukturalnego dotyczy świadczenia usług mieszczących się w pojęciu infrastruktury ekonomicznej oraz częściowo w zakresie usług mieszczących się w pojęciu infrastruktury społecznej (np. edukacja przez rozwój lokalnego dostępu do Internetu, lokalne rozgłoszenie, sieci). Sprawą zasługującą na uwagę jest upowszechnienie tańszego dostępu do Internetu przedsiębiorcom, małym i średnim firmom, a następnie umożliwienie zdalnego dokonywania operacji finansowych (np. opłacanie rachunków za dostarczone media), zdalnego odczytu liczników zużycia tych mediów itp. Ułatwione będzie monitorowanie usług, kontakt odbiorców z dystrybutorem, a być może także wprowadzone zostaną nowoczesne systemy ułatwiające lokalizację wszelkich sieci na terenie gminy.

Nie ulega wątpliwości, że co najmniej część tych usług wchodzi w zakres obowiązków (lub też zainteresowania) gminy, albowiem rzutują one na jakość życia jej mieszkańców. Przejęcie tych usług przez przedsiębiorstwo infrastrukturalne może zarówno odciążyć władze gminy oraz przyczynić się do bardziej efektywnego wykorzystania lokalnych zasobów, tworzenia nowych miejsc pracy, a przede wszystkim, jak w przypadku przedsiębiorstwa multienergetycznego, do powstania rynku konkurencyjnego prowadzącego do niższych cen za te usługi.

Warto podkreślić, że oczekiwane efekty wynikające z utworzenia przedsiębiorstwa multienergetycznego lub infrastrukturalnego nie stanowią zamkniętego katalogu, a te którym poświęcona została uwaga w niniejszym referacie, nie zawsze muszą wystąpić.

Należy jednak przypomnieć, że większość gmin jest obecnie zasilana w energię elektryczną, ciepło i paliwa gazowe przez przedsiębiorstwa branżowe. Jeżeli te funkcje są wypełniane dobrze, to nie ma pilnej potrzeby tworzenia nowych podmiotów. Przedsiębiorstwo multienergetyczne może być rozwiązaniem, o ile jest to efektywne ekonomicznie i ceny jego usług będą niższe niż dotychczasowe.

Ponadto każde przedsiębiorstwo dąży do wywalczenia sobie jak najlepszej pozycji na rynku. Powstaje więc pytanie, czy istnieje niebezpieczeństwo, że przedsiębiorstwo multienergetyczne stanie się monopolistą na terenie gminy? Jeżeli tak, to wydaje się, że może temu zaradzić w pewnym zakresie Prezes URE. Wiąże się to bezpośrednio z kompetencją Prezesa URE, wynikającą z art. 49 ustawy - Prawo energetyczne, który stanowi że „Prezes URE może zwolnić przedsiębiorstwo energetyczne z obowiązku przedkładania taryf do zatwierdzenia, jeżeli stwierdzi, że działa ono na rynku konkurencyjnym, albo cofnąć udzielone zwolnienie w przypadku ustania warunków uzasadniających to zwolnienie”. A więc to uprawnienie Prezesa URE, w szczególności dotyczące cofnięcia „zwolnienia”²²⁾ powinno stanowić wystarczającą barierę dla zbyt „zachłannych” poczynań przedsiębiorstwa. Ale czy wtedy jest sens jego istnienia?

Kończąc powyższe rozważania należy dodać, że długofalowo gmina nie powinna pełnić funkcji właścicielskich w przedsiębiorstwie multienergetycznym, co oznacza, że docelowo powinna sprzedawać udziały wynikające z aportów.²³⁾ W przypadku gdy gmina pozostaje właścicielem, automatycznie chroni przedsiębiorstwo. Taka sytuacja jest niewskazana a z doświadczeń Prezesa URE wynika, że skutki tego dla odbiorcy mediów są niekorzystne. Oczywiście jak opisano wyżej, w okresie przejściowym udział gminy jest jednak niezbędny.

Rozwój przedsiębiorstw multienergetycznych w praktyce

Na wstępie warto przytoczyć przykłady kilku przedsiębiorstw multienergetycznych funkcjonujących w Unii Europejskiej, gdyż to one mogą stać się potencjalnym konkurentem dla polskich firm. I tak na przykładzie rynku niemieckiego można tutaj wymienić grupy o charakterze multienergetycznym takie jak: Holding RWE AG, Stadtwerke Leipzig GmbH, VNG-Verbundnetz Gas AG. Ta ostatnia posiada również udziały w spółkach polskich takich jak: NYSAGAZ Sp. z o.o., G.EN - Gaz Energia Sp. z o.o., PETRICO SA²⁴⁾. U naszych zachodnich sąsiadów zliberalizowano komunalny rynek energetyczny. Powstały tzw. Stadtwerke, które stały się dystrybutorami energii elektrycznej, gazu, wody i ciepła. Okazuje się, że niemiecki RWE jest trzecim największym przedsiębiorstwem multienergetycznym w Europie. W jego ślady idzie francuska DALKIA czy międzynarodowy SUEZ, które nie ograniczają swojego działania do dostaw energii. Są to firmy obsługujące kompleksowo mieszkania i domy, osiedla i miasta. Starają się zapewnić pełną obsługę mieszkańców poczynając od energii elektrycznej, ciepła, wody, a kończąc na odbiorze śmieci oraz ich utylizacji. Tworzą się ponadnarodowe przedsiębiorstwa multimedialne. Największa włoska firma energetyczna - Enel, wchodzi na rynek telekomunikacyjny poprzez przejęcie grupy telekomunikacyjnej Infostrada, wspomniany wyżej niemiecki RWE, nabywając Thames Water, dostarcza wodę na Wyspach Brytyjskich.

Na terenie Polski funkcjonuje kilka przedsiębiorstw i grup, które oscylują w kierunku multienergetycznym, np. Grupa Kapitałowa Holdikom w Ostrowie Wielkopolskim, do której należy spółka zarządzająca Holdikom SA oraz 7 spółek komunalnych, Energetyka Ciepła Opolszczyzny Sp. z o.o. wraz ze spółką Megaterm SA, Elektrownie Szczytowo - Pompowe SA w Warszawie i cztery tzw. spółki eksploatacyjne oraz spółki Bioenergia Sp. z o.o. a także Polskie Elektrownie Gazowe Sp. z o.o. tworzące Grupę Kapitałową Elektrownie Szczytowo - Pompowe, poznańska ENEA czyli pierwsza skonsolidowana grupa dawnych spółek dystrybucyjnych z Wielkopolski i terenów przylegających, Miejskie Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej SA we Wrocławiu, które w 2003 r. weszło na rynek usług dodanych, w tym usług dostępu do Internetu²⁵⁾.

Przykładowo Grupa Kapitałowa Holdikom obejmuje oprócz jednostki dominującej inne spółki komunalne. Spółki te stanowią klasyczny holding, w którym „spółka matka” *zarządza* kapitałem, zaś „spółki córki”, jako niezależne podmioty wykonują swoje statutowe zadania takie jak: zaopatrzenie w ciepło, wodę, kanalizację, usuwanie i oczyszczanie ścieków komunalnych, wysypiska i utylizację odpadów komunalnych, utrzymywanie czystości w mieście, lokalny transport zbiorowy, komunalne budownictwo mieszkaniowe, zapewnienie warunków do prowadzenia handlu głównie na targowiskach.

Natomiast Grupa ENEA ma z kolei zamiar ewoluować w kierunku firmy infrastrukturalnej obejmującej usługi w obszarze nowych technologii - takich jak telefonia przewodowa, dostęp do Internetu, transmisja danych, telewizja kablowa, inteligentne budownictwo.

Z kolei Miejskie Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej Wrocław SA oferuje mieszkańcom Wrocławia dostęp do Internetu przy wykorzystaniu technologicznej sieci światłowodowej przedsiębiorstwa. Światłowodowa sieć informatyczna powstała dla potrzeb nowoczesnego systemu ciepłowniczego Wrocławia²⁶⁾.

A czy istnieją przedsiębiorstwa działające na terenie województwa śląskiego, które mogłyby spełniać kryteria przynależne przedsiębiorstwom multienergetycznym?²⁷⁾ Okazuje się, że mogą za takie uchodzić następujące koncesjonowane przedsiębiorstwa energetyczne: Fenice Poland SA z siedzibą w Bielsku Białej, ZEH.Cz. ELSEN Sp. z o.o. z siedzibą w Częstochowie, RCEko-energia Sp. z o.o. z siedzibą w Czechowicach Dziedzicach, Polskie Huty Stali SA z siedzibą w Katowicach oraz działająca na podobnym obszarze Koksownia Przyjaźń Sp. z o.o. z siedzibą w Dąbrowie Górniczej, ZM Bumar Łabędy SA i Zakład Energo Mechaniczny Łabędy Sp. z o.o. - oba z siedzibą w Gliwicach, Magneti Marelli Poland SA z siedzibą w Sosnowcu, Huta Pokój SA z siedzibą w Rudzie Śląskiej²⁸⁾.

Trzy pierwsze z wyżej wymienionych są *stricte* zawodowymi przedsiębiorstwami energetycznymi (wysoki udział przychodu z działalności energetycznej w przychodach ogółem). W pozostałych udział ten jest zaledwie w granicach kilku - kilkunastu procent. Wszystkie cechują się jednak poszerzonym obszarem działalności energetycznej. Na uwagę zasługuje fakt, że średnie ceny dostarczanych przez te przedsiębiorstwa mediów są z reguły niższe niż stosowane ceny przedsiębiorstw branżowych funkcjonujących na ich obszarze.²⁹⁾

Wskazać należy, że żadne z tych przedsiębiorstw energetycznych nie wykazywało w ostatnim czasie zainteresowania przystępowaniem do spółek z innymi przedsiębiorstwami o charakterze infrastrukturalnym bądź też tworzeniem wspólnie z właściwymi terytorialnie gminami typowych przedsiębiorstw multienergetycznych czy też infrastrukturalnych, których funkcjonowanie byłoby zbieżne z planami zagospodarowania przestrzennego gmin.

Brak zainteresowania współpracą z gminą wynika być może z silnie zakorzenionego na Górnym Śląsku schematu funkcjonującego w przeszłości, gdzie duże zakłady przemysłowe (przeważnie kopalnie i huty) prowadziły jednocześnie działalność energetyczną, która obejmowała zaopatrzenie w energię innych okolicznych mniejszych zakładów przemysłowych oraz znajdujących się w sąsiedztwie osiedli mieszkaniowych. Wiele takich „enklaw energetycznych” funkcjonuje do dnia dzisiejszego. Ich ewolucja zmierza albo do całkowitej destrukcji³⁰⁾ albo do specjalizacji w kierunku zaopatrzenia w energię sektora przemysłowego³¹⁾, a ich kontakty z infrastrukturą gmin właściwych terytorialnie są żadne lub znacznie ograniczone. Ze względu na brak wspólnych interesów z gminą, ich rozwój będzie się odbywał jedynie w ramach wąskiego obszaru przemysłowego, który już obsługują. Nieco odmienna sytuacja występuje w odniesieniu do Południowego Koncernu Energetycznego SA z siedzibą w Katowicach (zwanym dalej PKE SA) oraz koncesjonowanych przedsiębiorstw energetycznych działających na terenie gminy Tychy. Po pierwsze, charakter odbiorców jest diametralnie inny, ponieważ są to w przeważającej części tzw. odbiorcy komunalni a po drugie, zakres koncesjonowanej działalności jest mniejszy, bowiem nie obejmuje zaopatrzenia w paliwa gazowe.

Wskazać należy, że miasto Tychy posiada opracowany projekt założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe, który w szczególności zawiera zapisy dotyczące zintegrowania działań przedsiębiorstw energetycznych i odbiorców dla planowania inwestycji po stronie wytwarzania i użytkowania energii zmierzających do możliwie najniższych kosztów usług energetycznych. Posiadanie tego planu pozwoliło na stworzenie wizji docelowego rozwiązania problemów gospodarki energetycznej w gminie. Jeden z wariantów przewidywał stworzenie grupy kapitałowej z udziałem PKE SA poprzez wniesienie udziałów lub akcji (a nie majątku) gminnych przedsiębiorstw komunalnych³²⁾.

Założono, że przedmiotem działalności grupy będzie zarządzanie i koordynowanie działaniami w obszarach: produkcji, przesyłania i dystrybucji oraz obrotu ciepłem i energią elektryczną (a w przyszłości także gazem), zaopatrzenie w wodę, usuwanie i oczyszczanie ścieków komunalnych, oczyszczanie miast i gospodarka odpadami, zaspokajanie potrzeb miejskich w zakresie komunikacji zbiorowej oraz usługi dodatkowe, w tym oparte na nowych technologiach teleinformatycznych.

Rada Miasta Tychy podjęła uchwałę³³⁾ w sprawie utworzenia przez Gminę Tychy spółki akcyjnej z przedsiębiorstwem Południowy Koncern Energetyczny SA w Katowicach i wszczęto proces tworzenia spółki akcyjnej o charakterze przedsiębiorstwa multimedialnego³⁴⁾.

Dowodzi to, że działania tej gminy zostały realnie ukierunkowane na utworzenie przedsiębiorstwa multienergetycznego a dalej infrastrukturalnego w sposób stopniowy, ponieważ wymagają pokonania licznych trudności. Szczególnie trudna może okazać się dostawa gazu. Nie bez znaczenia jest, że ustalenia w tych kwestiach podejmowane są przez Radę Miasta, a więc forum o niekoniecznie zbieżnych interesach. Na uwagę zasługują jednak opisane we wcześniejszych rozważaniach obawy co do zbyt głębokiej monopolizacji rynku mediów i związanych z tym ujemnych skutków dla ich odbiorców.

Najważniejszy pozostaje jednak fakt, że w omawianym przypadku doszło do pewnych przedsięwzięć z racji istnienia projektu założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe³⁵⁾. Brak tych założeń jest istotną przeszkodą w rozwoju

koncepcji przedsiębiorstw multienergetycznych a dalej infrastrukturalnych.

Na marginesie tych rozważań należy dodać, że koncesje na prowadzenie działalności gospodarczej dla przedsiębiorstw energetycznych zawierają nałożone przez Prezesa URE istotne warunki. Zobowiązują one koncesjonariusza, aby prowadzona działalność, inna niż objęta koncesją, nie zagrażała prowadzeniu działalności koncesjonowanej oraz nie była subsydiowana z przychodu osiąganego z tej działalności. Wynikają one przede wszystkim z relacji pomiędzy działalnością energetyczną a pozostałą działalnością, realizowaną przez dane przedsiębiorstwo. Zasadnicze znaczenie mają tu oczywiście przepływy finansowe pomiędzy tymi działalnościami, a przede wszystkim alokacja kosztów, przypisywanych chętnie przez przedsiębiorstwa do działalności koncesjonowanej przy jednoczesnym transferowaniu zysków do działalności nie poddanej nadzorowi regulatora. W ten sposób przedsiębiorstwa energetyczne zamiast zgodnie ze światową tendencją ewoluować w stronę typowych przedsiębiorstw multienergetycznych, mogą stać się w coraz większym stopniu zwykłymi przedsiębiorstwami komercyjnymi³⁶⁾.

Niestety tych kilka przykładów świadczy o tym, że wprawdzie powstają pierwsze przedsiębiorstwa typu „multi”, ale w rzeczywistości jest to multienergetyka na papierze. Tak naprawdę na dzień dzisiejszy niewiele przedsiębiorstw może zapewnić kompleksową dostawę kilku mediów. Co stoi temu na przeszkodzie? Przyczyn jest wiele, i nie wszystkie były możliwe do scharakteryzowania.

A do jakiego europejskiego rynku zmierzamy?³⁷⁾ Wydaje się, że w przyszłości znajdzie się na nim miejsce dla nowoczesnego przedsiębiorstwa multienergetycznego.

Bibliografia:

1. Balcewicz J.: *Multienergetyczny pociąg do wspólnej Europy. Chcą stać na wielu nogach...*, Energia Gigawat, listopad 2003.
 2. Dobroczyńska A., Juchniewicz L., Zaleski B.: *Regulacja energetyki w Polsce*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa - Toruń, 2001.
 3. Dobroczyńska A.: *Planowanie energetyczne w gminach*, Biuletyn URE nr 5/2000.
 4. Dobroczyńska A. (red): *Energetyka w Unii Europejskiej. Droga do konkurencji na rynkach energii elektrycznej i gazu*, Prezes Urzędu Regulacji Energetyki - Biblioteka Regulatora, Warszawa, 2003.
 5. Muras Z.: *Gmina a lokalny rynek energii elektrycznej i ciepła - uwarunkowania prawne*, Elektroenergetyka nr 6/2003.
 6. Popczyk J. (red.): *Określenie warunków powstawania i zasad funkcjonowania przedsiębiorstw multiinfrastrukturalnych, zwłaszcza multienergetycznych w gminach*, Zarząd Główny Stowarzyszenia Elektryków Polskich, Warszawa, listopad 2000 (opracowanie wykonane z inicjatywy i na zlecenie Departamentu Energetyki Ministerstwa Gospodarki przez instytucje: ZG SER Partner na Rynku Energii Sp. z o.o., BSPiR Energoprojekt-Katowice).
 7. Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.).
 8. Ustawa z 10 kwietnia 1997 r. - Prawo energetyczne (Dz. U. z 2003 r. Nr 153, poz. 1504 i Nr 203, poz. 1966 oraz z 2004 r. Nr 29, poz. 257, Nr 34, poz. 293, Nr 91, poz. 875, Nr 96, poz. 959 i Nr 173, poz. 1808).
 9. Ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 1999 r. Nr 15, poz. 139 z późn. zm.).
 10. Strony internetowe: www.magnetimarelli.com, www.petrice.pl, www.rwe.com, www.swl.de, www.vng.de, www.enel.it, www.elsp.com.pl, www.peg.home.pl, www.enea.pl, www.mpec.wroc.pl, www.nysagaz.pl, www.ec.opole.pl, www.megaterm.com.pl, www.ure.gov.pl, www.gigawat.net.pl, www.elektro-energetyka.pl, www.cire.pl.
-

Przypisy

- 1) W literaturze i opracowaniach określone również jako przedsiębiorstwo multiinfrastrukturalne lub też przedsiębiorstwo multimedialne.
- 2) Zgodnie z *Leksykonem PWN*: „infrastruktura - podstawowe urządzenia i instytucje, niezbędne do funkcjonowania gospodarki i społeczeństwa”. To samo źródło definiuje także dwa szczególne przypadki infrastruktury: „infrastruktura ekonomiczna - usługi w zakresie transportu, komunikacji, energetyki, melioracji itd.” oraz „infrastruktura społeczna - usługi w dziedzinie prawa, bezpieczeństwa, kształcenia i oświaty, opieki społecznej i służby zdrowia, mieszkalnictwa itp.”.
- 3) J. Popczyk (red.): *Określenie warunków powstania i zasad funkcjonowania przedsiębiorstw multiinfrastrukturalnych, zwłaszcza multienergetycznych w gminach*, Zarząd Główny Stowarzyszenia Elektryków Polskich, Warszawa, listopad 2000 (opracowanie wykonane z inicjatywy i na zlecenie Departamentu Energetyki Ministerstwa Gospodarki przez instytucje: ZG SEP Partner na Rynku Energii Sp. z o.o., BSPiR Energoprojekt-Katowice).
- 4) A. Dobroczyńska: *Planowanie energetyczne w gminach*, Biuletyn URE nr 5/2000.
- 5) Najczęściej nie jest istotne dla odbiorcy, czy tak zdefiniowana usługa energetyczna zapewniana jest za pośrednictwem energii elektrycznej, gorącej wody, pary, gazu czy też węgla.
- 6) Zgodnie z ustawą o samorządzie gminnym do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty. W tym, w szczególności zadania własne obejmują sprawy z zakresu ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej. Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.).
- 7) Ustawa z 10 kwietnia 1997 r. - Prawo energetyczne (Dz. U. z 2003 r. Nr 153, poz. 1504 i Nr 203, poz. 1966 oraz z 2004 r. Nr 29, poz. 257, Nr 34, poz. 293, Nr 91, poz. 875, Nr 96, poz. 959 i Nr 173, poz. 1808).
- 8) Ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 1999 r. Nr 15, poz. 139 z późn. zm.).
- 9) Z. Muras: *Gmina a lokalny rynek energii elektrycznej i ciepła - uwarunkowania prawne*, Elektroenergetyka nr 6/2003; A. Dobroczyńska: *Planowanie energetyczne w gminach*, Biuletyn URE nr 5/2000.
- 10) Postanowienia w zakresie zaopatrzenia i planowania energetycznego wynikające z obowiązującej ustawy – Prawo energetyczne są zawarte w szczególności w art. 7 ust. 4 oraz art. 16-20. Przepisy te precyzyjnie określają zakres planów przedsiębiorstw i samorządów terytorialnych. Co istotne, plany te powinny zapewniać minimalizację nakładów i kosztów ponoszonych przez przedsiębiorstwo energetyczne tak, aby nakłady i koszty nie powodowały w poszczególnych latach nadmiernego wzrostu cen i stawek opłat energii elektrycznej, paliw gazowych lub ciepła, przy zapewnieniu ciągłości, niezawodności i jakości dostaw.
- 11) Art. 7 ust. 4 ustawy - Prawo energetyczne stanowi zasadę ogólną, zgodnie z którą przedsiębiorstwa energetyczne zajmujące się przesyłaniem i dystrybucją energii elektrycznej, paliw gazowych lub ciepła są obowiązane zapewniać realizację oraz finansowanie budowy i rozbudowy sieci, w tym na potrzeby przyłączy podmiotów ubiegających się o przyłączenie, na warunkach określonych w przepisach wykonawczych do tej ustawy oraz w uchwalonych przez radę gminy założeniach do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe.
- 12) Art. 18 ustawy - Prawo energetyczne.
- 13) Zgodnie bowiem z wyrokiem Sądu Antymonopolowego (obecnie Sądu Ochrony Konkurencji i Konsumentów), zaniechania gminy w tym zakresie mogą stanowić podstawę roszczeń przedsiębiorstw energetycznych z tytułu poniesionych szkód, wynikających z konieczności zastosowania wobec podmiotów przyłączanych do sieci opłat przyłączeniowych wg taryfy zawierającej stawkę opłaty przyłączeniowej, pokrywającą tylko część kosztów przyłączenia. Przyszły odbiorca nie ma bowiem wpływu na treść planu, jego szczegółowość, ani też nie ma możliwości oceny, czy jest on dostatecznie szczegółowy, aby przedsiębiorstwo mogło sporządzić własny plan. Zob. wyrok SA z 10 stycznia 2001, sygn. akt. XVII Ame 51-58/00.

14) Przypadki planowania osiedli mieszkaniowych bez wskazania lokalizacji linii elektroenergetycznych lub stacji oraz wynikające z tego tytułu spory dotyczące kwestii, kto i w jakiej części ma finansować rozbudowę tego rodzaju infrastruktury technicznej, są nadal częste, a ich rozstrzygnięcie wymaga niejednokrotnie ingerencji organów administracji państwowej, m.in. Prezesa URE oraz sądów (Ochrony Konkurencji i Konsumentów lub sądów powszechnych) w zależności od rodzaju i stadium zaistniałego sporu.

15) Pełny tekst pisma Prezesa URE w sprawie zaopatrzenia gmin w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe, rozesłany 28.08.2000 r. do wszystkich gmin w Polsce, został opublikowany w Biuletynie URE nr 5/2000.

16) Np. dokumentacji (projektów założeń, założeń, projektów planu zaopatrzenia w nośniki energetyczne, planów zagospodarowania przestrzennego itp.), gruntów, budynków, instalacji oraz wszelkich innych dóbr stanowiących własność gminy, a mogących być przydatnymi w działalności powoływanego przedsiębiorstwa.

17) Oczywiście po spełnieniu przez te przedsiębiorstwa wymaganych przesłanek określonych ustawą Prawo energetyczne.

18) Patrz trzy stanowiska Prezesa URE: *Stanowisko Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki z 30 czerwca 2000 r. w sprawie kryteriów uznania rynku energii elektrycznej za rynek konkurencyjny*, opublikowane w Biuletynie URE nr 4/2000; *Stanowisko Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki z 14 grudnia 2000 r. w sprawie uznania giełdowego rynku energii elektrycznej za rynek konkurencyjny*, opublikowane w Biuletynie URE nr 1/2001; *Stanowisko Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki z 28 czerwca 2001 r. w sprawie zwolnienia przedsiębiorstw energetycznych zajmujących się wytwarzaniem i obrotem energią elektryczną z obowiązku przedkładania taryf do zatwierdzenia*, opublikowane w Biuletynie URE nr 4/2001.

19) J. Popczyk (red.): *Określenie warunków powstania i zasad funkcjonowania przedsiębiorstw multiinfrastrukturalnych, zwłaszcza multienergetycznych w gminach*, Zarząd Główny Stowarzyszenia Elektryków Polskich, Warszawa, listopad 2000 (opracowanie wykonane z inicjatywy i na zlecenie Departamentu Energetyki Ministerstwa Gospodarki przez instytucje: ZG SEP Partner na Rynku Energii Sp. z o.o., BSPiR Energoprojekt-Katowice).

20) Taki rozwój jest zgodny z przyjętą przez Rząd we wrześniu 2000 r. strategią rozwoju energetyki odnawialnej. Zakłada się tam, że udział energii ze źródeł odnawialnych w zużyciu energii pierwotnej powinien wzrosnąć z aktualnych ok. 3% do 7,5% w 2010 r. i ok. 14% w 2020 r. Jest to zbieżne z dyrektywami Unii Europejskiej przewidującymi szybki wzrost udziału energii odnawialnej w wytwarzaniu energii elektrycznej. Jest oczywiste, że działania takie w gminie będą mogły być podejmowane po rozpoznaniu potencjalnych zasobów lokalnych w zakresie energii odnawialnej.

21) Doświadczenia wskazują na dużą kapitałochłonność tego typu źródeł finansowania.

22) Podejmując taką decyzję Prezes URE bierze pod uwagę m.in. ochronę interesów odbiorców mediów.

23) Wykorzystując odpowiednie ustalenia w dokumentach nowopowstałej spółki (umowa spółki lub statut) gmina mogłaby w przyszłości odsprzedać udziały (akcje), co pozwoliłoby jej pozyskać środki finansowe dla innych celów. Obserwując jednak przypadki gmin sprzedających na obecnym etapie swoje przedsiębiorstwa energetyki ciepłej można wyrazić pogląd, że gminy te nie pozbywając się problemów, pozbywają się w zasadzie rynku - w tym przypadku rynku ciepła.

24) J. Balcewicz: *Multienergetyczny pociąg do wspólnej Europy. Chcą stać na wielu nogach...*, Energia Gigawat, listopad 2003.

25) J. Balcewicz: *Multienergetyczny pociąg ...*

26) Tamże.

27) Autorka artykułu jest pracownikiem Południowego Oddziału Terenowego URE z siedzibą w Katowicach, który swoim zasięgiem obejmuje województwo śląskie.

28) Dane zaczerpnięte z publikowanych decyzji koncesyjnych.

29) Stosowane ceny i stawki opłat wynikają z reguły z taryf zatwierdzonych tym przedsiębiorstwom przez Prezesa URE.

30) W niektórych przypadkach dystrybucja energii odbywa się strukturami sieciowymi o katastrofalnym stanie technicznym, których byt praktycznie jest przesądzony, ponieważ odpowiedzialny za nie podmiot nie jest typowym przedsiębiorstwem energetycznym i tylko czeka na to, aby istniejących odbiorców przejęło zawodowe przedsiębiorstwo energetyczne.

31) Jest to przypadek, gdy w wyniku restrukturyzacji bądź też likwidacji dużego zakładu przemysłowego, w jego obrębie rozpoczyna działalność nowa grupa mniejszych firm, korzystających z istniejącej infrastruktury energetycznej. Przedsiębiorstwa zarządzające takimi strukturami siłą rzeczy są związane funkcjonalnie z działającymi w ich bezpośrednim sąsiedztwie przedsiębiorstwami przemysłowymi.

32) Grupa kapitałowa, oprócz spółki zarządzającej miała obejmować docelowo: EC Tychy SA, PEC w Tychach Sp. z o.o. Regionalne Centrum Gospodarki Wodno-Ściekowej SA, Rejonowe Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji (RPWiK), Międzygminne Przedsiębiorstwo Gospodarki Odpadami „Master” Sp. z o.o., Miejski Zarząd Komunikacji w Tychach, Przedsiębiorstwo Komunikacji Miejskiej Sp. z o.o., Tyskie Linie Trolejbusowe Sp. z o.o. (TLT) i Górnośląską Spółkę Gazowniczą Sp. z o.o.

33) Uchwała Nr 0150/XII/200/03 Rady Miasta Tychy z 25 września 2003 r.

34) Zasadniczymi jej ogniwami są: przedsiębiorstwo energetyczne PKE SA z siedzibą w Katowicach (które posiada swoje udziały m.in. w PEC Tychy Sp. z o.o.) i Gmina Tychy. Docelowo spółka ta uporządkuje obszary funkcjonowania sektora gospodarki komunalnej w Tychach oraz dostosuje organizację szeroko rozumianej branży komunalnej w Tychach do rozwijających się konkurencyjnych rynków usług w tym mieście. Planowana jest decyzja o wprowadzeniu do spółki Przedsiębiorstwa Komunikacji Miejskiej Sp. z o.o.

35) Na terenie województwa śląskiego zaledwie 30% gmin posiada takie projekty założeń, bądź też uchwalone założenia. Informacje te zostały uzyskane w wyniku próby nawiązania współpracy w ramach kompetencji z gminami województwa śląskiego.

36) A. Dobroczyńska, L. Juchniewicz, B. Zaleski: *Regulacja energetyki w Polsce*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa - Toruń, 2001.

37) A. Dobroczyńska (red.): *Energetyka w Unii Europejskiej. Droga do konkurencji na rynkach energii elektrycznej i gazu*, Prezes Urzędu Regulacji Energetyki - Biblioteka Regulatora, Warszawa, grudzień 2003.